

**Дворянське самоврядування на Поділлі
до Листопадового повстання 1830 – 1831 рр.**

Зникнення з політичної карти світу держави Річ Посполита для більшості шляхти і магнатів Правобережжя означало початок епохи тривалих соціально-економічних, політичних та культурних перетворень. Даніель Бовуа переконує, що «анексія Російською імперією Правобережної України... була передбачена російсько-пруським договором від 23 січня 1793 р. й ратифікована...Гродненським сеймом 17 серпня 1793 р... Польська/або сполонізована шляхта України створювала для імперії чимало проблем»¹.

Поділля було інкорпороване до складу Російської імперії, що призвело до розпуску місцевих польських загальнодержавних інституцій. Відтоді російський адміністративно-територіальний устрій поширювався на Волинь, Київщину і Поділля, а місцева система управління та судочинство відповідно до «Учреждения для управления губерниями Всероссийской империи» 1775 р. за травневим указом 1795 р. також встановлювалися за російським зразком. Тобто, «завдяки адміністративній реформі управління губерніями й повітами перекладалося на дворянство, воно ж стало опорою самодержавства...», а різниця між перевагами, наданими Грамотою 1785 р., і тими, «...якими користувалася частина польської шляхти, що брала участь у сеймиках і сеймах» не була великою².

Зміцнення позицій імперії на новоприєднаних територіях прямо залежало від порозуміння нової влади із місцевою шляхтою, яка була значно складніше організована і соціально структурована, ніж російське дворянство. Тобто, якщо російське дворянство виключно службою досягало свого привілейованого становища в державі (у широкому значенні), то участь

1 Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793 – 1830 рр. / Д.Бовуа. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с. – с.67.

2 Там само. – С.67.

польської шляхти в житті держави була більш демократична. Тому узаконення 1793 – 1795 рр. слугують доказом процесу легітимації місцевої знаті, як передбаченою необхідністю зберегти соціальну стабільність у регіоні для підтримки російської імперської влади. Подільська шляхта ставала таким чином складовою російського дворянства, а тому наділялася тими ж правами і привілеями³.

За законом 1775 р. фіксувалось право участі дворянства у місцевому управлінні і запроваджувалась дворянська служба. Місцева влада повністю зосереджувалась у руках магнатів і шляхти, які наділялись правом обрання чиновників на державні судово-поліційні посади. За зразком великоросійських губерній місцевий нобілітет отримав можливість мати власну корпоративну організацію із представницькими органами, щоправда не як традиційні польські сеймики⁴.

Не менш знаковим документом для шляхти стала «Жалованная грамота дворянству» 1785 р., закони якої кодифікували політичний та соціально-правовий статус привілейованого суспільного стану в Російській імперії, поширюючись і на місцеву знать приєднаного Правобережжя. Російський історик О. І. Міллер зазначає, що «...імперська влада підтвердила місцевому польському дворянству право активної участі в управлінні, запропонувавши йому статус регіональної, навіть – загальноімперської еліти»⁵.

Проте місцева знать мала свою і досить давню історію станово-представницької організації, її інституції самоврядування базувалися на принципах шляхетської демократії, а Росія до формування таких ще тільки приступала. Тобто, на відміну від російської державної практики, правобережна шляхта мала стійкі традиції станових інституцій

3 Щербак Н.О. Національне питання в політиці царизму на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття): Монографія / Н.О. Щербак. – К.: ПЦ «Ризографіка», 2005. – 616 с. – С. 506.

4 ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т. 23:1789 – 1796. – № 17108.

5 Западные окраины Российской империи: [научн. ред. М. Долбилов, А. Миллер]. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с. – С. 76.

самоврядування і, як зазначає Л. М. Казначеева, «...володіла навиками політичної нації...», будучи ведучою силою соціального, економічного, культурного життя в державі, при цьому мінімально підпорядковуючись королівській владі ⁶.

Територіальний принцип організації російського дворянства передбачав і незаперечне право власних представницьких корпоративних інституцій вищого суспільного стану – дворянські депутатські зібрання, губернські та повітові предводителі дворянства і дворянські опіки. Тобто Жалувана грамота розширила права дворян, дозволивши їм мати органи станового самоврядування та брати участь і в державному управлінні. Фактично представники даного суспільного стану ставали посередниками між центром і периферією, а особливо на окраїнних територіях.

У повсякденному житті представника вищого стану безумовно важливу роль відігравало Дворянське зібрання – орган станової дворянської корпорації. У джерелах перші спогади про дворянські зібрання датуються 1766 р. щодо різних повітів Російської імперії. Не можна применшити їх значення і в формуванні станових цінностей та моральних пріоритетів вищого суспільного стану в Росії. Однак дещо інакшими були Дворянські зібрання на Правобережжі після інкорпорації регіону до складу Російської імперії, якщо розглядати їх у категоріях права, соціології та культури. Маємо на увазі становлення та функціонування дворянського самоврядування на Поділлі, реалізацію станово-корпоративних прав місцевої шляхти, соціоетнічний склад дворянських інституцій, напрями діяльності та участь дворянства в органах державного управління впродовж *«довгого ХІХ ст.»*.

Отож, на Поділлі основним представницьким органом привілейованого стану стало дворянське зібрання. Подільське губернське дворянське зібрання мало організовуватись кожні три роки в губернському місті – Кам'янці-

6 Козій О.І. Становище польської шляхти на Поділлі в період між повстаннями 1830-31 і 1863 рр.: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / О.І. Козій. – Львів, 1997. – 26 с. – С. 13.

Подільському. У зібрання входили усі повнолітні дворяни-чоловіки, внесені до дворянської губернської родовідної книги, хоча вікові, майнові та інші вимоги Жалуваної грамоти щодо участі у дворянських зібраннях та виборах дворянства і не були чітко сформульовані⁷.

Процес становлення дворянських зібрань завершився перетвореннями, здійснюваними Катериною II у напрямку розширення дворянських привілеїв. Узаконили організаційну структуру дворянської корпорації два знакових для дворянства документи – 1775 р. і 1785 р. Згідно першого узаконення корпорації дворян створювалися в межах повітів, а вже за так званою Жалуваною грамотою – в масштабах губернії. Згодом губернські та повітові шляхетські сеймики стали називатися дворянськими депутатськими зібраннями. Фактично представники вищого стану отримали право станового самоуправління, а завдяки функціонуванню дворянських зібрань вони також могли впливати на місцеву адміністрацію, виходячи зі своїх інтересів. Зручність полягала в тому, що відтепер дворянам не потрібно їхати до столиці захищати свої інтереси та станові права, і в суді дворянське зібрання мало також свого адвоката.

Передбачалось, що Губернське дворянське зібрання повинне мати власний будинок для проведення засідань і власний архів. Але упродовж багатьох років Подільське губернське дворянське зібрання не мало власного будинку, а тому змушене орендувати його у купців чи інших дворян за досить високими цінами. Факт постійних переміщень Дворянського зібрання та його архіву підтверджують численні документи, збереженість яких характеризується численними пошкодженнями⁸.

Співвідношення державної влади і місцевого самоуправління завжди залишається проблемою, оскільки останнє виступає надійним мостом між

7 Мадариага И. Россия в эпоху Екатерины Второй / И. Мадариага. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 976 с. – С. 473.

8 Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО). – Ф. Д-678. – Оп.1. – Спр.22. – 95 арк.; Державний архів Хмельницької області. – Ф.122. – Оп. 2. – Спр. 71. – 29 арк.; Там само. – Ф.230. – Оп. 2. – Спр. 58. – 50 арк.; Там само. – Оп.5. – Спр. 19. – 187 арк.

людиною і державою. Початок XIX ст. для Російської імперії став періодом практичних проб певних законопроектів у сфері внутрішньої політики стосовно станових, а саме дворянських, організацій. Тобто, російське самодержавство після приєднання території зі значно відмінними і традиційно усталеними правилами самоврядування постало перед необхідністю зрівняти соціально-політичне тло свого юридичного розвитку, а особливо із колишнім пропольським Правобережжям.

Катерина II намагалась здобути прихильність місцевої знаті, поширивши на неї станово-корпоративні привілеї, прописані в Жалуваній грамоті 1785 р. Цим вона прагнула показати, що нова влада краща за попередню⁹. Жалувана грамота дворянства звільняла вищий стан суспільства від обов'язкової служби взамін на отримання виборних посад, що повинно забезпечити штати численних намісницьких, губернських та повітових установ. Цей важливий документ тісно пов'язаний з адміністративною реформою Катерини II, яка прагнула уніфікувати державне управління. Це, на думку В. С. Шандри, й надало з часом Російській імперії стійкості та функціональності до початку XX ст.¹⁰. Реформа 1775 р. зміцнила місцевий чиновницький апарат, а також суттєво підвищила значення місцевого дворянства в управлінні та суді¹¹.

З приходом Павла I на престол у 1796 р. ситуація для шляхти змінилася. Новий імператор поставився до шляхти лояльно, посприявши відродженню щорічних сеймиків, які ще із XV ст. стали дієвими інституціями в Польській державі як у законодавчій практиці, так і в місцевому самоврядуванні¹².

9 Чернецький Є. Шляхта Правобережної України в кін. XVIII – I пол. XIX ст. / Є. Чернецький // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Вип. 1. – Біла Церква, 2001. – С. 25-47. – С. 266.

10 Шандра В.С. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. в російському законодавстві: джерелознавчий аналітичний огляд / В.С. Шандра. – К., 1998. – 75 с. – С. 20 – 21.

11 Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: історико-етнографічні витоки, сторінки минулого та сьогодення місцевих громад / П.Я. Слободянюк. – Хмельницький: Обласне видавництво «Поділля», 2004. – 592 с. – С. 48.

12 Дворянский календарь на 1899 г. – СПб., 1899. – 103 с.

Посади виборні відновлювалися, а безземельна шляхта отримала право участі у виборах, чого не мало російське дворянство. На сеймиках вирішувались господарсько-фінансові справи, обговорювались питання нових законів. Зокрема Указом від 27 квітня 1797 р. Павло I наказав дворянству, зібраному на вибори (27 квітня 1797 р.) вирішити питання поштового сполучення. Тоді ж встановлено брати із кожної душі по 5 коп. на рік поштового податку, на кожні 1773 душі зобов'язані надавати трійку коней, упряж, віз і ямщика¹³. Так, при правлінні Станіслава Августа при Кам'янецькому комендантстві і в Летичеві знаходився поштмейстер («поштмагістер»), якого обирало дворянство на господарчих сеймах¹⁴.

Вищим органом правління в губернії стало губернське правління, яке діяло від імені імператора і мало право законодавчої ініціативи. За законами, що діяли в Російській імперії, Подільське губернське правління керувало справами загального благоустрою, охороняло права особи і власності, здійснювало нагляд за діяльністю адміністративних і станових губернських, повітових, міських закладів, контролювало діяльність різних відомств. Підзвітне губернському правлінню, Подільське губернське дворянське депутатське зібрання вперше було скликане 1796 р.¹⁵.

За іменним указом про вибори маршалів і повітових хорунжих в малоросійських губерніях – Київській, Подільській, Волинській, Мінській і Білоруській (приєднаних від Польщі), – замість колишніх предводителів дворянства потрібно мати у кожному повіті по одному маршалу 5-го класу і по одному повітовому хорунжому 7-го класу, обраних із гідних осіб, чи заслужених на основі місцевих прав і установлень. Обраних в результаті виборів дворянське зібрання подавало на затвердження. Під час загальних

13 Материалы для истории Подольской губернии (1792 – 1796). – Выпуск I-й. – Каменец-Подольский, 1885. – 346 с. – С. 257.

14 Там само. – С. 255.

15 Слободянюк П. Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини ... – С. 50.

узаконених зібрань з дозволу головного керівництва місце губернського маршала міг займати один із повітових маршалів по вибору дворянства¹⁶.

Від 1 листопада 1800 р. вийшов указ, який визначав порядок вибору чиновників у губерніях, приєднаних від Польщі. Голову Головних Судів дворянство обирало у повітах через три роки, а засідателів – щорічно, повітових маршалів і хорунжих також кожні три роки¹⁷.

Указ 19 травня 1802 р. визначав проведення дворянських виборів на загальних підставах і рівність посади маршала і предводителя дворянства в приєднаних від Польщі губерніях. За ним, як і в Грамоті дворянства, визначено порядок Дворянських виборів, склад дворянських зібрань, зберігання і використання дворянських сум, розпорядок земських повинностей.

Дворянською владною структурою місцевого рівня був повітовий маршал (предводитель), а на рівні губернії – губернський, що виступав проміжною ланкою у взаємодії держави і регіону, центральної влади із місцевими самоврядними органами влади. Першим Подільським губернським маршалом став представник польської аристократії на Поділлі, посол на Сеймі, барський конфедерат, генерал-майор військ коронних, воєвода бельський граф Теодор Потоцький (гербу Пілява), який перебував на посаді маршала впродовж 1796-1798 рр. Народився він 10 серпня 1730 р. у каштеляна брацлавського Яна і третьої його дружини Констанції із Даниловичів. Він, після Другого поділу Польщі, їздив у делегації до Петербургу від свого імені і здобутого краю подякувати монархині «за захист підданства і опіку». У 1796 р. став першим вибраним на три роки маршалком шляхти повіту подільського. У травні того ж року він запропонував генерал-губернатору Т. Тутолміну «Projekt o uformowaniu na służbę Jej Imp. Mości konego pułku z 880 ludzi» («Проект про формування для служби Їїго

16 ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т. 24: 1796 – 1797. – № 17790.

17 ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т. 26: 1800 – 1801. – № 19628.

Імператорської Величності кінного полку у складі 880 душ»). Але проект так і не реалізували. Теодор Потоцький, як один із проросійсько налаштованих поляків, в листопаді-грудні 1796 р. перебував у Петербурзі, де просив про звільнення Ігнаци Потоцького і Тадеуша Костюшка, ставши свідком звільнення останнього. Саме тоді подільський маршал отримав титул російського таємного царського радника. Помер Теодор Потоцький у 1812 р., похований у Смотрицькому костелі на Поділлі¹⁸.

У наступні десятиліття XIX ст. до Листопадового повстання 1830 – 1831 рр. повітовими та губернськими маршалами обиралися представники польської знаті, які перебували на посаді по три роки: Іосиф Битославський, Каетан Пешинський, Каетан Старжинський, Казимир Гумецький, Юзеф Дзеконський, граф Миколай Грохольський, князь Іосиф-Калясантій Четвертинський, Станіслав Комар, і граф Костянтин Пршездзецький, період діяльності якого най триваліший – з 1820 до 1851 рр. Довготривале перебування графа Пршездзецького на посаді Подільського губернського предводителя пояснюється довірою до нього місцевого дворянства, про яке він дбав, запобігаючи економічним, побутовим, правовим проблемам¹⁹. Виконуючи імперські службові обов'язки, подільський предводитель завжди ставав на захист шляхетських прав. Подільське губернське правління у 1822 р. викликало на робочі посади депутатів Подільської шляхетської комісії з приводу повільного складання Родовідної книги, але К.Пршездзецький відповів, що не відсутність депутатів на своїх місцях є причиною зволікання, а доручення кожному із них розглянути складену Ф. Бохенським родовідну книгу і відправити свої зауваження у шляхетську комісію. Лише потім цей важливий для привілейованого стану Поділля документ може відправлятися до Герольдії²⁰.

18 Polski Słownik Biograficzny. – Tom XXVIII. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1984-1985. – p.213.

19 ДАВО. – Ф. Д-470. – Оп. 1. – Спр. 22. – арк. 5.

20 Свербигуз В. Старосвітське панство / В.Свербигуз. – Варшава, 1999. – 249 с. – С. 135.

Граф К. Пршездзецький у 1821 р. звертався до міністра внутрішніх справ графа В. Кочубея щодо захисту деяких родів Подільської губернії, які не затверджені Герольдією у шляхетстві. Він оскаржував її дії щодо не підтвердження визнаної шляхетськими комісіями гідності осіб, вимагаючи з кожної королівські привілеї і сеймові постанови. Предводитель просив Вищого сприяння (щоб Герольдія не розглядала і не скасовувала постанови шляхетських зібрань щодо внесених у родовідну книгу шляхтичів і щоб приймали осіб на службу за одними тільки свідоцтвами губернських предводителів) вихідцям із польських шляхетських родів, які прагнуть вступити на військову службу *«самодержавному скіпетру імперії»*: Вінцентію Домбровському, Кирилу Рогузькому, Яну Сивковському, Яну Клосовському, Осипу Криштофовичу, Квиріну Оржеховському, Антону Маньковському, Івану Струтинському, Феліксу Козловському²¹.

Граф Пршездзецький під час перебування імператора в Подільській губернії висловив побажання про необхідність заохочення місцевих шляхтичів до вступу на військову і цивільну службу. Для цього, вказував він, потрібно спростити дану процедуру, дозволивши їм подавати посвідчення Губернського Дворянського Зібрання, завірені підписом предводителя. Микола I дозволив такі дії, але тільки після перевірки родовідної книги²². На прикладі життя та цивільної служби російській короні графа Пршездзецького прослідковуються особливості інтеграції колишньої шляхти до імперських державних управлінських структур шляхом цивільної та військової служби. Так, Його Імператорська Величність, перебуваючи у Подільській губернії 1829 р., висловив бажання, щоб місцеві дворяни заохочувалися до військової служби²³. Подільський губернський маршал (губернський предводитель дворянства) граф Пршездзецький в свою чергу зазначив, що дворяни долають

21 Там само. – С. 141 – 142.

22 ПСЗ, 2 собрание. – СПб., 1830. – Т.4: 1829. – № 3092.

23 Барвінок О. В. Поляки та росіяни – предводители дворянства Подільської губернії: спроба компаративного аналізу біографій // Historia III. Czenstochowskie Spotkania młodych historyków. Tom I. Czenstochowa-Radomsko 2013. – s.111 - 123.

певні труднощі при оформленні їх на службу, тобто вони змушені представляти в Герольдію документи про дворянське походження. Оскільки Дворянська родовідна книга на цей час вже завершена Подільським Зібранням, то предводитель задля усунення тривалої процедури просив дозволу у імператора, щоб молоді дворяни приймалися на службу за одними посвідченнями Подільського губернського зібрання із підписом маршала (предводителя). Однак відповідь поступила категорична – спочатку слід перевірити родовідну книгу, а вже потім не буде труднощів чи ускладнень при прийнятті дворян на службу за одним тільки атестатом предводителя²⁴.

Після декабристського повстання посилювався наступ на шляхетські права. Віднині усі зібрання правобережних губерній повинні зібрати підписи із кожного шляхтича про лояльність до уряду. Шляхетство Західних губерній просило підтвердження у краї польського права і засуджувало Герольдію, яка продовжує не визнавати більшість шляхтичів які довели свою гідність польськими чинами. Повітові і губернські предводители дворянства наважилися стати у відкриту опозицію до російської адміністрації, ухиляючись від виконання Вищих наказів, активно оскаржуючи рішення вищих органів влади у відповідь на поширення дії каральних наказів, прийнятих для білоруських і литовських губерній. Як наслідок ще до повстання 1831 р. адміністрація Західного Краю розробляла проекти каральних заходів проти місцевого шляхетства шляхом поступового зросійщення регіону. Шляхтичі, які не оволоділи російською мовою і не набули службових чинів, категорично не допускалися до станових виборних посад, окремі з яких ставали призначуваними, а за деякими представниками привілейованого стану вівся таємний нагляд²⁵.

Кожен із губернських предводителів, як проміжна ланка у взаємодії держави і регіону, лобіював інтереси представників свого стану у

24 ПСЗ, 2 собрание. – СПб., 1830. – Т.4: 1829. – № 3092.

25 Свербигуз В. Старосвітське панство ... – С. 137.

Подільському губернському дворянському зібранні і далі перед самодержавною владою, які в першій третині XIX ст. зводились переважно до питання інтеграції шляхти до російського дворянства та легітимації. Приклади архівних справ зазначеного періоду дуже подібні за змістом – це документи про доведення шляхтичами родовитого походження і прав на дворянські привілеї, передбачені Жалуваною грамотою 1785 р.

На початку XIX ст. у площині взаємин між місцевими шляхетськими зібраннями (які ще мали виразний національний польський характер) та помісними царськими адміністраціями виникали різноманітні конфлікти. Як зазначає В. Свербигуз, нерідко губернатори не затверджували обраних шляхетством чиновників на посади, виникали непорозуміння з приводу порушення регламенту і процедури проведення шляхетських зібрань, були скарги на невірний обрахунок голосів або на допущення до виборів осіб, які не затверджені в шляхетстві Герольдією. У 1816 р. граф Мархоцький у зверненні до С. К. Вязмітінова говорить про неполадки під час шляхетських виборів по Ушицькому повіту Подільської губернії²⁶. Подільський цивільний губернатор у вересні 1817 р. доповідав міністрові внутрішніх справ про порушення під час проведення шляхетських виборів у губернії, а саме у Вінницькому повіті із 56 шляхтичів, які брали участь у виборах, далеко не всі мали на це право, хоча вони внесені до родовідної книги предводителем раніше, звісно, що із порушеннями.

Група Літинських шляхтичів скаржилися міністру внутрішніх справ Козодавлеву на зібрання маршалів, яке ніби-то несправедливо усунуло багатьох шляхтичів від участі у виборах. Схоже порушення мало місце і у Ямпільському повіті, поміщики якого Вікентій і Каспер Жолкевські оскаржували дії повітового предводителя Євстахіуша Собанського. Він перед початком виборів склав книгу виборів у себе вдома, з якої 24 шляхтичів виключив зі списку, а 31 особу, які не мали права участі у виборах, навпаки вписав. До того ж, у скарзі вказувалось, що губернський предводитель граф

26 Свербигуз В. Старосвітське панство ... – С. 113.

Костянтин Михайлович Пршездецький сприяв таким зловживанням повітового. У 1826 р. про справи щодо порушення під час виборів у Подільській губернії стало відомо у найвищих інстанціях. По Брацлавському повіту допущене безладдя під час виборів місцевого предводителя, коли проводилося не три, а чотири балотування²⁷.

Порушення мали місце і в процесі складання родовідної книги Подільської губернії. У 1829 р. за дорученням царя генерал-ад'ютант Бенкендорф запитав Подільську шляхетську комісію, чи складена родовідна книга. Відповідь була ствердною – книга була складена ще 1823 року польською мовою, але не перекладена й досі. Депутати запевнили Бенкендорфа, що переклад зроблять негайно, якщо урядуючий Сенат визнає у цьому потребу і виділить на це кошти²⁸.

Дослідник В. Свербигуз звернув увагу на політичні інтриги, які проводять шляхетські депутатські зібрання на початку XIX ст. Шляхтичі, користуючись депутатською недоторканністю, висловлюють у зібраннях протест проти царської політики. Як зазначає автор, заворушення шляхетства виникають під час обговорення на сесійних засіданнях національного права, крайових та майнових прав і у випадку порушення станових привілеїв. Як приклад, він наводить такий випадок: у 1797 р. Подільське шляхетське депутатське зібрання призначило депутацію для подання цареві записки про свої давні права і привілеї. Паралельно брацлавський депутат Щеньовський надіслав міністрові юстиції супліку на губернатора про порушення прав. Царські урядовці розглядали дві записки разом. Коли ж виникло формальне розслідування, то подільське шляхетство оголосило, що не зобов'язувало Щеньовського подавати супліку, і відмовляється від депутації до царя. У 1804 р. Сенат і Державна рада провели розслідування зухвалих вчинків подільських шляхтичів, а Щеньовського вирішено віддати до суду²⁹.

²⁷ Там само. – С. 114.

²⁸ Там само. – С. 114.

²⁹ Там само. – С. 115.

У більшості депутатських зібрань відбувалися заворушення шляхтичів, чинилися безладдя під час засідань. У вересні 1808 р. подільський губернатор Блажієвський доповідав Комітету Міністрів про безладдя і розбійні вчинки під час виборів у Кам'янці-Подільському, внаслідок яких заарештовано шляхтичів Стадницького, Модзалевського і Вілчека. Вибори були визнані недійсними. Губернський маршал Каетан Павлович Старжинський оскаржив дії Блажевича і поросив звільнення арештованих, чим нашкодив самому губернатору – його звільнили без права займати будь-які інші посади, а Подільське шляхетське зібрання позбавлялося на два триріччя права заміщення шляхетських посад, на які надалі призначатимуться чиновники від корони³⁰. Подібні заворушення мали місце і в інших станових корпораціях Південно-Західного краю. Це спонукало Уряд шукати причини таких явищ у приєднаних від Польщі губерніях. Першою причиною слід вважати традиційні звички польських шляхтичів до сеймикування, яке не проходило без подібних заворушень, а іншою причиною сам склад таких зібрань, предводителі, що допускають таке. Надалі усі зібрання і вибори проходитимуть під пильним наглядом губернатора, який, проте, не володів правом участі у них.

Лояльність шляхетських депутатських зібрань до російського царату зникає під час наполеонівських воєн, тобто, як свідчить Свєрбигуз В., «... зібрання не тільки бойкотують накази російських чиновників, але і сприяють національним рухам та успіхам наполеонівської армії»³¹. Таке ставлення проявляється у повній або частковій відсутності депутатів на зборах, відповідно до цього у проігнорованих дворянських справах. До прикладу, протоколи Подільської шляхетської комісії за 1811 – 1812 рр. виявилися взагалі не підписаними. Це питання піднімалося аж у 1822 р., коли вийшла постанова затвердити невинісні справи і непідписані постанови³².

³⁰ Там само. – С. 116.

³¹ Там само. – С. 117

³² ДАВО. – Ф.230. – Оп.1. – Спр. 84. – 783 арк.

Шляхетство Західних губерній опікувалося використанням польської мови в урядових адміністративних установах. Це питання є малодослідженим, хоча існує багато шляхетських записок про це. Зокрема піклувався про це подільський губернський маршал (предводитель дворянства) Кастан Старжинський. Вимоги польського шляхетства про використання польської мови в судах і у присутствених місцях були підтверджені сенатським наказом від 25 лютого 1807 року за № 22468. Неодноразово питання внутрішньої діяльності та функціонування станових зібрань у 1820-х роках на Поділлі підіймалися місцевим шляхетством. Подільський губернський маршалок граф Пршездзецький звернувся у 1821р. до міністра внутрішніх справ із запискою, у якій він шкодує, що «шляхетське зібрання ніколи не зможе гідно завершити виконання цього наказу»³³.

Західні губернії перебували під головним наглядом цісаревича Костянтина Павловича, який проводив політику «повільного наступу» на місцеве шляхетство, вважаючи що саме так вдасться поступова русифікація краю. Він довго не вірив у можливість спалаху тут повстання Великої Польщі. Проте, задовго до повстання 1831 р. російська адміністрація почала розробляти проекти каральних заходів проти місцевого шляхетства. При царюванні Миколи I Сенат оголосив наказ для Подільської, Волинської та інших губерній: «Молодих шляхтичів, які зовсім не служили, або були на службі, але не досягнули обер-офіцерського чину і не навчилися російської мови, під жодним приводом не допускати на посади, які залежать від вибору шляхетства. Шляхтичів, які у виконання наказів 1802 і 1811 років скористалися винятком і брали участь у діяльності шляхетських зібрань і у виборах, і надалі залишити при їхніх правах»³⁴.

Історик Свербигуз В., на основі широкого спектру прикладів взаємодії російської адміністрації із місцевим шляхетством, робить висновок про те, що попри усі перипетії царської політики, спрямованої на злиття

33 Свербигуз В. Старосвітське панство ... – С. 136.

34 Там само. – С. 138.

правобережного шляхетства із російським дворянством місцеве шляхетство залишалося опозиційним не тільки до самодержавного уряду, але і до російського дворянства. Незважаючи на сильні утиски і переслідування з боку царату шляхетство продовжує зберігати свою самобутність та польські геральдичні традиції. Автор наводить цитату із газети «Московские ведомости» за 1860-ті роки XIX ст.: «Відсоткове відношення польських шляхетських родів до загального народонаселення значно більше в Західних губерніях, аніж російських дворян у російських губерніях. Шляхетство набувалося і зараз отримується польськими родами здебільшого не службою російським імператорам, а володінням шляхетським населенням маєтком в ряді поколінь, або польськими і російськими чинами предків. Зрозуміло, що такі докази не мусять давати права російського дворянства, тим більше, що чини нерідко жалувалися польськими королями за службу проти Росії»³⁵.

Наступна проблема розгляду зібрання – це визнання шляхтичами, насамперед, нащадків чиновників, знатних державних діячів Сенату або Посольської палати, які до 1795 р. виконували посольства при іноземних дворах, а також осіб та їхніх нащадків по прямій лінії, які до вказаного часу перебували на земських посадах. Доказами цього слід визнавати номінації про призначення на посаду, а при відсутності таких – інші урядові документи, які б цілковито підтверджували, що вказана особа дійсно посідала одну з названих посад³⁶.

Подільське дворянське зібрання піднімало проблему мешканців Західних губерній, що в минулому були громадянами колишньої Польської держави, а тому користувалися такими самими правами і привілеями, як і мешканці сучасного Царства Польського в усіх відношеннях. Вони відбували цивільну та військову службу, як і мешканці Царства Польського. Тобто, внутрішній устрій, закони і переваги шляхетського звання однаково

³⁵ Там само. – С. 138.

³⁶ Там само. – С. 200 - 202.

поширювалися на тутешніх і не місцевих мешканців як підданих однієї держави. Місцеві жителі, які несли службу відповідно до загального закону, займали всі земські посади, оскільки мали законні підстави на це і підтверджували їх доказами шляхетського походження.

Проте ґрунтового розгляду положень законів про земські посади, що дають право на шляхетство, не було. Тому, як визначалося у наступних узаконеннях, грамоти російських царів і привілеї польських королів мусять вважатися найголовнішими доказами шляхетства. Незважаючи на це, місцеві жителі, які користувалися однаковими перевагами із жителями Царства Польського, мають безсумнівне право на шляхетство, що ґрунтується на таких самих доказах. Тобто, вони не повинні позбавлятися права на шляхетське звання, яке отримано ними за заслуги. Цей момент повинен бути скріплений законом колишнього польського уряду.

Листопадове повстання 1830 – 1831 рр. стало визначальним у характеристиці взаємовідносин між російським самодержавством і місцевим шляхетством/дворянством, для якого наслідки були очевидними. Самодержавством ліквідовувалися залишки законотворчого права шляхетських депутатських зібрань в усій Російській імперії³⁷.

Отже, наслідком інкорпорації/анексії Правобережної України Російською імперією стали зміни в адміністративному поділі губерній, а головне – розпочався процес інтеграції місцевої знаті до російського дворянства. Шляхта, маючи давні традиції корпоративної організації – сеймикування, – була змушена пристосовуватись до моделі російського дворянського самоврядування. Російська влада зорганізувала шляхетство у станово-корпоративні інституції на Поділлі за зразком великоросійських. Повітові зібрання не підпорядковувалися губернському, а обрані повітові та губернські предводителі дворянства ставали носіями станової і державної влади одночасно. Реалізація станово-корпоративних прав в Подільському

³⁷ Там само. – С. 203.

губернському дворянському зібранні на початку XIX ст. перш за все зводилась до доведення шляхтою свого привілейованого походження, а вже потім – до вирішення справ державного значення на рівні повітів та губернії.